

УДК 39+316.74]:299.572(477)

Валентин Кузнецов
(Одеса)

НЕОЯЗИЧНИЦТВО В УКРАЇНІ ЯК ЕТНОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА: ОГЛЯД ІНТЕРПРЕТАЦІЙ В ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття присвячена проблемі етнологічної інтерпретації неоязичництва на теренах сучасної України у світлі історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. До уваги взято як цілісні концепції, так і окремі погляди на проблему в науковій та навчальній літературі. Здійснено спробу типологізувати існуючі на 2012 рік підходи та наукові інтерпретації явища, яке досліджується.

Ключові слова: неоязичництво, проблема наукової інтерпретації, етнологія релігії, трансформації етнокультури.

Статья посвящена проблеме этнологической интерпретации неоязычества в современной Украине в свете историографии конца ХХ – начала ХХІ вв. Принимаются во внимание как целостные концепции, так и одиночные точки зрения на проблему в научной и учебной литературе. Предпринято попытку создать типологию существующих на 2012 год подходов и научных интерпретаций исследуемого явления.

Ключевые слова: неоязычество, проблема научной интерпретации, этнология религии, трансформации этнокультуры.

This article is devoted to the problem of ethnological interpretation of Neopaganism in modern Ukraine in the light of the late XXth – early XXIst historiography. Both the integral conceptions and the particular views on the topic existing in scientific and educational literature are taken into account. The author tries to create a typology of approaches and scientific interpretations of Neopaganism being formulated till 2012.

Keywords: Neopaganism, problem of scientific interpretation, ethnology of religion, transformations of ethnic culture.

Неоязычництво як соціокультурне явище з досить довгим рядом історичних передумов [26, с. 148–168] з'являється паралельно у фокусі громадського життя багатьох країн Європи, починаючи із середини ХХ ст. Будучи явищем неоднозначним і багатоаспектним, воно поступово привернуло увагу дослідників різних профілів – релігієзнавців, філософів, культурних антропологів, етнологів тощо. До сьогодні сформовано велику історіографічну базу, присвячену неоязычництву в Європі, на пострадянському просторі, в Україні зокрема. Найповніший історіографічний огляд із загальнофілософських позицій здійснила І. Міхеєва [16], численні дисертаційні студії, про які йтиметься нижче, акцентували увагу на окремих аспектах вивчення.

Завданням нашого дослідження став огляд історіографічних позицій щодо неоязычництва в Україні як етнологічної проблеми, виокремлення найтиповіших характеристик і дискусійних моментів, а також аналіз авторських цілісних концепцій. Огляд охоплює праці не тільки українських, але й російських, і білоруських науковців, оскільки вони нерідко звертаються до порівняння чи сукупного вивчення російського та українського неоязычницьких рухів.

Згідно з дослідженнями Р. Шиженського, термін «неоязычництво» (Neopaganism) уперше було використано в ХІХ ст. стосовно художників прерафаелітського напрямку [27].

І. Міхеєва виокремлює три сучасні парадигмальні транскрипції цього терміна: релігієзнавчу, політологічну і культурно-філософську [16, с. 2–11]. Проте оскільки, за твердженням О. Гуцуляка, в Україні спостерігається поки що спалах лише релігійних форм неоязычництва (з політичними претензіями) [7, с. 8], зазвичай

цей термін вживається здебільшого в релігієзнавчому, політологічному та етнологічному (співвідносно з проблемами націоналізму, трансформацій етнокультури, міжетнічних відносин) контекстах. З відповідних позицій вивчають і сам феномен.

Український неоязычницький (згідно із самоназвою – рідновірський) проєкт до середини 1980-х років розвивався переважно в діаспорі, де сприймався як актуальний ідеологічний фактор, однак самими представниками діаспори не вивчався. Усі подробиці цього періоду його розвитку стали відомими завдяки дисертаційній роботі Т. Беднарчика, захищеній 2007 року, і монографії Г. Лозко, яку ми розглянемо далі. Підходячи до вивчення неоязычництва загалом з релігієзнавчих позицій, Т. Беднарчик акцентував увагу також на спільній для всіх діаспорних течій «сакралізації України, українського етносу та його мови», виробленні певного етнічного міфу [4, с. 5–6].

Релігієзнавчу школу вивчення українського неоязычництва наприкінці 1990-х років започаткував доктор філософських наук А. Колодний. У своїй монографії він сформулював її основні позиції як поширені вказівки на 1) неоднорідний характер руху; 2) поширення його серед міської національно свідомої інтелігенції; 3) штучність реконструкції неоязычницького світогляду через перерваність віросповідної традиції [12, с. 50, 69]. Дослідники школи вагаються між віднесенням рідновірства до нових релігійних течій (далі – НРТ) [2, с. 257; 18, с. 32; 22, с. 212] і визнанням його як етнічної релігії (таку позицію, зокрема, відображає колонка «Етнічні релігії» в журналі Української асоціації релігієзнавців «Релігійна панорама» [9, с. 101]) або ж навіть прийняттям неоязычницького концепту «природних» і «штучних» релігій [11,

с. 7; 12, с. 53]. У рамках цієї школи розробляється типологія неоязичницьких течій, концептуальна диференціація рідновірства (як ширшого релігійного феномену) і власне неоязичництва (як вужчого) [3, с. 223]. Для етнологів цікавою є загальна позиція школи стосовно того, що рідновірство є позитивним світоглядом для актуалізації національної свідомості, збереження української етнічності тощо. Глибокий зв'язок конфесійної та етнічної ідентичностей в українських рідновірів проаналізовано у статтях Д. Базика [3, с. 227].

У 2002 році на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка О. Тупик захистила першу в Україні дисертацію, присвячену, зокрема, і рідновірству. Більша частина дослідження стосувалася пережитків дохристиянського світогляду і практик українців упродовж 1990-х років, однак останній розділ уже містить аналіз причин поширення неоязичництва в цей самий період. Дослідниця зауважила, що «їхня [неоязичників. – В. К.] діяльність має важливе значення для збирання, класифікації та впровадження в життя стародавніх звичаїв та обрядів, сприяючи таким чином збереженню духовних надбань» [25, с. 12–13].

У 2005 році дисертаційну роботу на тему неоязичництва захистив О. Гуцуляк. Науковець підтримав широке інтегральне розуміння неоязичництва у філософії, зокрема як «парадигми свідомості суб'єкта культурно-цивілізаційного процесу у ХХ столітті» [6, с. 64–68], котра здійснює пошук «Великого Стилю» життя через «відродження можливих, але не реалізованих [західною. – В. К.] цивілізацією проектів» [7, с. 9]. Для нашого вектора дослідження важлива його концепція етнопсихологічної актуальності сучасної форми неоязичницького дискурсу для українців, оскільки вона, на думку О. Гуцуляка, відповідає інтровертивному українському менталітету й характерному архетипу «гієрогамії» – «прагненню до священного шлюбу» [7, с. 14–15].

У 2007 році дисертацію на здобуття ступеню доктора філософських наук захистила Г. Лозко. Пізніше ця праця лягла в основу її монографії «Пробуджена Енея. Європейський етнорелігійний ренесанс». Авторка, яка є провідником Об'єднання рідновірів України, розглядає

українське неоязичництво в рамках концепції етнічної релігії – «автохтонної системи світогляду, культів та обрядовості певного народу», як її сучасну форму [15, с. 119]. Дослідниця заперечує перерваність язичницької традиції: на її думку, спадкоємність була відновлена рідновірами шляхом 1) пригадування окремими представниками народу колективного досвіду своїх предків і 2) подальшого очищення етнографічної спадщини від християнських нашарувань (збереженості язичницьких елементів у побутовому синкретизмі традиційної культури українців була присвячена її перша дисертація), а також 3) утілення її в обрядову практику [14, с. 37, 266–267]. Українське неоязичництво Г. Лозко вважає складовою загальноєвропейського «етнорелігійного ренесансу», котрий, на її переконання, є захисною реакцією від процесів глобалізації та розмивання етнічних ідентичностей [14, с. 7–10].

Досить цікаво в цьому контексті зазначити, що деякі зарубіжні вчені також розглядають неоязичництво як відповідь на глобалізаційні тенденції, однак водночас і як діалектичну складову самого глобалізаційного дискурсу [13, с. 565–566].

Серед останніх дослідників феномену неоязичництва в Україні можна згадати І. Окороківу, яка досліджує соціальний, етнічний склад неоязичницьких громад в Україні, а також пов'язує проблему регіонального поширення неоязичництва, зокрема, і з етнічними факторами [19, с. 139].

Автор підручника для студентів ВНЗ «Українська етнологія» Б. Савчук розглядає рідновір'я як «своєрідне поєднання етнонаціональних і етнорелігійних течій». Можна зафіксувати при цьому наявність окремих рідновірських кліше, уведених у текст підручника (наприклад, етимологія «православ'я» від «Прави» як найвищої сфери буття та імені богині Слави) [24, с. 479, 489].

Проблему часу появи неоязичництва (одну з найбільш дискусійних в історіографії) в українському варіанті більшість авторів вирішує за фактом постановки перших сформульованих ідей (1930-ті рр.) або перших віросповідних організацій (1960–1970-ті рр.). О. Гуцуляк і Г. Лозко, розглядаючи цю проблему в європейському масштабі, розпочинають відлік з кінця ХІХ ст., пов'язуючи з неоромантизмом, ідеями кон-

сервативної революції, пізніше – з «новими правими» [7, с. 14; 14, с. 103–118].

Російські науковці звертають увагу на неоязичництво приблизно в той самий час, що й українські, – у середині 1990-х років, однак дослідження більшості з них до сьогодні мають кардинальні відмінності у своїй позиції. Справа в тому, що російське неоязичництво від початку свого організаційного оформлення (зазвичай називають товариство «Пам'ять» і угруповання, пов'язані з О. Добровольським) тісно перепліталось з російським етнічним націоналізмом, і там, де українські релігієзнавці бачили «позитивний вплив на національну свідомість», низка російських побачили сумнівну «квазирелігію ксенофобии» [20]. Характерні формулювання було подано в одній з найвідоміших статей зазначеної тематики московського етнологів В. Шнірельмана: «Под неоязычеством следует понимать общенациональную религию, искусственно создаваемую городской интеллигенцией из фрагментов древних локальных верований и обрядов с целью “возрождения национальной духовности”», «неоязычество является сферой деятельности городской, сильно секуляризованной интеллигенции, которая воспринимает религию прежде всего как ценное культурное наследие» [29, с. 3–4]. До того ж ця інтелігенція у своїх конструктах виявляє себе «далекой от гуманитарных наук и поэтому незнакомой со спецификой гуманитарного знания» [30], хоча А. Прокоф'єв стверджує, що більшість неоязичників – це саме громадяни з вищою гуманітарною освітою [21]. В. Шнірельман звертає основну увагу також на історичні та етногенетичні міфи неоязичників, а перспективи неоязичницького руху вбачає в перенесенні акценту з «культивирования ксенофобии» на «экологическую безопасность, феминистские идеи и раскрепощение человека от чрезмерного пресса современной массовой культуры» [30]. Цей дослідник є також упорядником збірки праць «Неоязычество на просторах Евразии», що вийшла друком 2001 року. У 2012 році В. Шнірельман видав авторську монографію «Русское родноверие: неоязычество и национализм в современной России» [31].

Релігієзнавець Б. Фаліков 1999 року здійснив спробу широкого філософського

аналізу витоків російського та європейського неоязичництва від доби романтизму, а щодо перспектив його в етнополітичних тенденціях сучасності дійшов характерного невтішного висновку: від національно-культурної самотності один крок до природно-біологічної виключності [26, с. 166]. Утім, уже згадуваний В. Крутоус різко критикував його за обмеженість джерелознавчої бази [13, с. 574].

Для етнологів важливішими є дослідження поміркованішої групи російських дослідників, серед яких першим заявив про себе О. Асеев, захистивши 1999 року дисертаційну роботу на тему язичництва. Науковець вказує на «глубокую укоренённость языческих представлений в сознании россиян», а завданнями неоязичницького руху, як і низка українських дослідників, вважає актуалізацію етнічності, відстоювання специфіки її культури та менталітету, ідеї «особливого [самотнього. – В. К.] шляху» нації [1, с. 7].

Невелику наукову школу з вивчення неоязичництва створив у Санкт-Петербурзі О. Гайдуков, який у своїй дисертації (2000) вказав на основні помилки попередніх (у тому числі перерахованих вище) дослідників [5, с. 6]. Окремі розділи дисертації присвячено семіотичним аспектам неоязичницької ідеології, обрядовості та культовим місцям, що безпосередньо належить до сфери досліджень етнографії. Його учні дотримуються цього підходу у своїх дослідженнях, розглядаючи неоязичництво як одну із сучасних субкультур.

Окремий, суто етнологічний, погляд на розглядувану проблему було розроблено співробітниками Центру цивілізаційних і регіональних досліджень Інституту Африки РАН, зокрема А. Мосейко та О. Кавікінім. Так, А. Мосейко інтерпретує неоязичництво як фактор етнічної мобілізації, етнічна ідентичність у якому є засобом компенсації кризи ідентичності, викликані втратою цілісного радянського світогляду [17, с. 42, 44]. О. Кавікін 2006 року захистив дисертацію, а роком пізніше на її основі було видано монографію в серії «Образы світу» Інститутом Африки РАН. Дослідник, ґрунтуючись на методології конструктивізму, намагається типологізувати варіанти етнічних ідентичностей, які формуються у прибічників рідновір'я (у висновках такими двома

варіантами є відповідно інтолерантно-ксенофобська і толерантна). Заслугує на увагу досвід інтерпретації образу світу неоязичників в аспектах актуальних опозицій («Ми» і «Вони»), шляхів сакралізації історії, розуміння простору і часу як таких, аналіз образу Лідера [10].

Одним із сучасних російських дослідників, що займається вивченням неоязичництва як етнологічної проблеми, є Р. Шиженський. Він досить послідовно обґрунтовує неетичність використання терміна «неоязичництво», замість якого пропонує вживати «indigenous religions» або «нативізм» [27]. До наукового доробку науковця належать здебільшого аналітичні праці з неоязичницької міфології [28].

Нарешті, варто згадати про позицію щодо розгляданого питання дещо одіозного, але знаного філософа й культуролога О. Дугіна. У своєму курсі лекцій з етносоціології він зараховує неоязичництво до «етносимулякрів», маючи на увазі його імітаційну, вторинну сутність стосовно до історичного язичництва, з яким воно, утім, не має генетичного і знакового зв'язку [8, с. 34]. Показово, що О. Гуцуляк і творчість самого О. Дугіна відносять до одного з філософських проявів неоязичництва [7, с. 4], що зайвий раз підкреслює варіативність можливих концепцій щодо цього явища.

Розглянувши основні етнологічні інтерпретації неоязичництва, можемо дійти висновків стосовно окреслених завдань.

По-перше, спільними положеннями для більшості дослідників є: визнання неоязичництва актуальним явищем для Східної Європи і України зокрема кінця ХХ – початку ХХІ ст.; відзначення провідної чи навіть тотальної ролі інтелігенції (щодо того гуманітарна вона, технічна чи творча – погляди різняться); вказівка на перерваність реальної язичницької традиції; вказівка на зв'язок рідновір'я з актуалізацією / мобілізацією / конструюванням етнічності.

По-друге, суперечливими в історіографії залишаються такі моменти:

1) доцільність використання терміна «неоязичництво» (альтернативні варіанти: сучасне язичництво, «indigenous religions», нативізм);

2) датування генезису українського чи східноєвропейського неоязичництва зага-

лом (від доби романтизму, з кінця ХІХ ст. чи безпосередньо від 1970–1980-х рр.);

3) однорідність (до нівеляції особливостей українського та північноамериканського неоязичництва при аналізі [23, с. 172]) чи неоднорідність явища;

4) ступінь зв'язку з націоналістичними рухами (питання порушують здебільшого російські дослідники, причому терміни «націоналізм» і «ксенофобія» подекуди вживають як синоніми).

По-третє, можемо виокремити низку авторських концепцій розуміння неоязичництва: як «парадигми свідомості культурно-цивілізаційного суб'єкта ХХ ст.» (О. Гуцуляк); складової «етнорелігійного ренесансу» (Г. Лозко); феномену націоналістичного дискурсу (В. Шнірельман, Б. Фаліков); окремої субкультури з релігійними та квазірелігійними рисами (О. Гайдуков); спроби конструювання нових проектів на базі вже існуючих етнічних ідентичностей (О. Кавикін); різновиду «indigenous religions» (Р. Шиженський); «етносимулякрів» (О. Дугін).

Зауважимо також, що загалом етнологічним аспектам неоязичництва на теренах Східної Європи присвячено більше досліджень у Росії, до того ж більшість із них опубліковано в межах 1999–2001 років, причинам чого можна присвятити окрему історіографічну студію.

Література

1. Асеев О. В. Язычество в современной России: социальный и политический аспекты : автореф. дис. ... канд. философ. наук : 09.00.06 / РАГС при Президенте РФ. – М., 1999.

2. Базик Д. Неоязичництво в сучасних релігійних пошуках українців // Релігія – Світ – Україна / за ред. А. Колодного, Л. Филипович. – К., 2011.

3. Базик Д. Українське рідновірство та неоязичництво: проблеми диференціації та самоідентифікації // Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України / за ред. Л. Филипович. – К., 2009.

4. Беднарчик Т. Р. Український рідновірський релігійний рух у діаспорі ХХ століття : автореф. дис. ... канд. философ. наук : 09.00.11 / Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАНУ. – К., 2007.

5. Гайдуков А. В. Идеология и практика славянского неоязычества : автореф. дис. ...

канд. философ. наук : 09.00.06 / РГПУ им. А. И. Герцена. – С.Пб., 2000.

6. *Гуцуляк О. Б.* Неоязичництво другої половини ХХ сторіччя як парадигма свідомості суб'єкта цивілізаційно-культурного процесу // *Людина і політика.* – К., 2000. – № 3.

7. *Гуцуляк О. Б.* Неоязичництво як світоглядне явище (історико-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.05 / ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2005.

8. *Дугин А. Г.* Этносоциология. Учебно-методический комплекс. – М. : МГУ, 2010.

9. *Етнічні релігії // Релігійна панорама.* – К., 2001. – № 8–9.

10. *Кавыкин О. И.* «Родноверы». Самоидентификация неоязычников в современной России. – М., 2007.

11. *Колодний А. М.* Рідна Українська Національна Віра. – К. : Світ знань, 2002.

12. *Колодний А. М.* Україна в її релігійних виявах. – Л. : Сполом, 2005.

13. *Крутоус В. П.* Эстетика и время. – С.Пб. : Алетейя, 2012.

14. *Лозко Г. С.* Пробуджена Енея. Європейський етнорелігійний ренесанс. – Х. : Див, 2006.

15. *Лозко Г. С.* Українське народознавство. – К. : Артк, 2006.

16. *Михеева И. Б.* Феномен неоязычества: обзор основных исследовательских парадигм. – Минск, 2003.

17. *Мосейко А. Н.* Кризис идентичности: мифологизация процесса (Россия и Африка – сравнительный анализ) // *Человек, этнос, культура в ситуациях общественных переломов. Материалы докладов VIII Международной конференции африканистов.* – М., 2001.

18. *Нетрадиційні релігійні та містичні культури України / за заг. ред. В. В. Остроухова.* – К., 2003.

19. *Ожорокова І. Г., Ігнатуша О. М.* Особливості регіонального поширення нетрадиційних релігій та неоязичництва в сучасній Україні // *Наукові записки історичного*

факультету ЗДУ. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – Вип. ХХІІ.

20. *Прибыловский В.* Русское неоязычество – квазирелигия национализма и ксенофобии // *Политическая ксенофобия. Радикальные группы, представления лидеров, роль Церкви.* – М. : Панорама, 1999.

21. *Прокофьев А. В.* Современное славянское неоязычество (обзор) [Электронный ресурс] // *Энциклопедия современной религиозной жизни России.* – Режим доступа : www.avatargroup.ru.

22. *Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного і Б. Лобовика.* – К. : Четверта хвиля, 1996.

23. *Рогатін В. М.* Модифікації язичництва в сучасному неоязичництві // *Історичний архів. Наукові студії / ЧДУ ім. П. Могили.* – Миколаїв, 2012.

24. *Савчук Б.* Українська етнологія. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004.

25. *Тупик О. О.* Язичницькі традиції в духовній культурі українців (90-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 07.00.01 / КНУ ім. Т.Шевченка. – К., 2002.

26. *Фаликов Б. З.* Неоязычество // *Новый Мир.* – М., 1999. – № 8.

27. *Шиженский Р. В.* К вопросу о терминологии славянских вариаций «indigenous religions» [Электронный ресурс] // *Центр Востока и Запада.* – Режим доступа : www.mesoeurasia.org.

28. *Шиженский Р. В.* Неоязыческий миф: структура и определение // *Религия и общество.* – Могилев, 2009. – Ч. 4.

29. *Шнирельман В. А.* Неоязычество и национализм. Восточноевропейский ареал // *Исследования по прикладной и неотложной этнологии.* – М. : ИЭА РАН, 1998. – № 114.

30. *Шнирельман В. А.* От «советского народа» к «органической общности»: образ мира русских и украинских неоязычников // *Славяноведение.* – М., 2005. – № 6.

31. *Шнирельман В. А.* Русское родноверие: неоязычество и национализм в современной России. – М. : Издательство ББИ, 2012.